Akademik Dževad Jahić

BOSANSKI JEZIK I SVIJEST O NJEMU (II dio)

Akademician Dževad Jahić

BOSNIAN LANGUAGE AND AWARENESS THEREOF (second part)

APSTRAKT

Ovaj esej bavi se pitanjem jezičke svijesti i faktorima koji sa teorijskog aspekta djeluju na formiranje te svijesti. U pitanju je svijest o maternjem jeziku kao dio jedne šire i općije svijesti o kulturnom i povijesnom identitetu, koja se praktički grana na kolektivnu i na individualnu svijest o maternjem jeziku. U ovom slučaju autorove teorijske postavke argumentiraju se ili provjeravaju na primjeru svijesti izvornih govornika bosanskog jezika. Ta svijest je vrlo slojevito formirana, a njeno formiranje prolazilo je kroz različite historijske faze, skupa i u međusobnim korelacijama i sa samim bosanskim govornim i pisanim jezikom i njegovim fazama razvitka. Autor posebnu pažnju posvećuje nekim historijskim momentima koji su kod Bošnjaka stvarali i određene zastoje, raskorake, nedoumice i procijepe u njihovoj svijesti o vlastitom jeziku. Osim tih historijskih momenata koji se na svojevrstan način ugrađuju u jezičku svijest, ili je razgrađuju,u radu su razrađena i teorijski i praktički obrazložena i druga neka prateća problemska pitanja koja na svoj način, opet, djeluju na nedovoljno izgrađenu svijest o bosanskom jeziku kod njegovih izvornih govornika. Sve to se u društvenim lavirintima i okolnostima raznih ideološko-političkih prepreka i predrasuda, pa i samih ličnih i kolektivnih kompleksa, na poseban način oslikava kroz karakter i strukturu i same današnje svijesti o bosanskom jeziku kod njegovih izvornih govornika.

Ključne riječi: *bosanski jezik, izvorni govornik, jezička svijest, kulturni identitet, jezičke interferencije, historičnost jezika, jezičke slobode, jezički centri, jezička periferija, bosanska državnost, bogumilski etnos, bosanska jezička matica, bosančica, bosanska glagoljica, međujezički kontakti, islamizacija, orijentalni jezici, arapsko pismo, alhamijado-literatura, bosanstvo, jezička hegemonija, srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik, bosanska književnost, bošnjačka književnost, bosnistika, struktura medijskog uma, ideologiziranje jezika, politiziranje jezika, predrasude o jeziku, jezički kompleksi.*

APSTRACT

The essay deals with the issue of language awareness and factors that from the theoretical aspects affect the formation of the awareness. It pertains to the awareness of the mother tongue as part of a broader and more general awareness of the cultural and historical identity, which practically branches into the collective and individual awareness of the mother tongue. In this case, the author's theoretical postulates are substantiated or checked on the example of the awareness of the native speakers of Bosnian language. This awareness is very stratified, and its formation has undergone different historical stages, together and in mutual correlations both with Bosnian oral and written language and stages of its development. The author devotes a particular attention to some historical moments that, among Bosniaks, resulted in certain standstills, discrepancies, dilemmas and crevices in their awareness of their own language. Besides thee historical moments that are distinctively integrated into the language awareness, or else disintegrate it, the paper elaborates and theoretically and practically explicates some other accompanying problematic issues that, again, distinctively affect the insufficiently built awareness of the Bosnian language among its native speakers. In social mazes and circumstances of various ideological-political obstacles and prejudices, even personal and collective complexes themselves, all this is peculiarly reflected through the character and structure of the current awareness of Bosnian language among its native speakers.

Key words: *Bosnian language, native speaker, language awareness, cultural identity, language interferences, language historicity, language freedoms, language centers, language periphery, Bosnian statehood, Bogomil ethnos, Bosnian language core, Bosančica alphabet, Bosnian Glagolitic alphabet, contacts between languages, islamization, Oriental languages, Arabic alphabet, Aljamiado literature, Bosnianness, language hegemony, Serbo-Croatian/Croato-Serbian language, Bosnian literature, Bosniak literature, Bosnian studies, structure of the media mind, language ideologizing, language politicizing, language prejudices, language complexes.*

Ripley's
Vjerovali ili ne!
Ova knjiga je na bosanskom jeziku.
Oni govore na bosanskom jeziku!
JA GOVORIM BOSANSKIM JEZIKOM....
Oprostite jel govorite bosanskim jezikom???

6. **Jugoslavenska faza jezičkog zajedništva i potiskivanje, slabljenje i gubljenje svijesti o bosanskom jeziku**

Temelji jezičkog zajedništva postavljeni jezičkim reformama u XIX stoljeću, Vukovom reformom i ilirskim pokretom, ozvaničeni poznatim Bečkim književnim dogovorom iz 1850. godine i krajem XIX i početkom XX stoljeća šire prihvaćeni pod okriljem srpskohrvatskog odnosno hrvatskosrpskog jezika, bez obzira na spomenute tendencije u Bosni i Hercegovini u vezi sa nazivom bosanski jezik, omogućili su općeprihvatanje i funkcioniranje toga zajedničkog jezika. Osnovno obilježje toga jezika, međutim, bilo je suprotstavljeno lingvističkoj teoriji i kulturnohistorijskim zakonomjernostima jezičkih nasljeđa na zapadnom južnoslavenskom prostoru. Naime, prva i najkrupnija protivurječnost jezičke koncepcije srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskog jezika sastoji se u tome što su u okvirima te koncepcije dvije krajnje strane jednoga (uglavnom štokavskog) jezičkoga prostora, praktički dvije periferije toga prostora (Srbija i Hrvatska), proglašene njegovim centrima, ne po jezičkom već po nacionalnom kriteriju, a stvarni centri toga prostora, po istom nelingvističkom kriteriju, proglašeni njegovom periferijom. Razlozi, dakle, za formiranje takvoga jezika nisu bili primarno naučni i jezički, već su bili opterećeni ideološki i nacionalno, tačnije dvonacionalno, dakle i politički. Pri tome i takvome formiranju neopravdano je i naučno neutemeljeno i apsurdno zanemaren centralni prostor i već zarana, pod okriljem takve koncepcije, proglašavan za prostor na kojem će se „ukrštati“ te dvije samozvane „centralne periferije“ toga jezika, kasnije određene kao njegove varijante, srpska i hrvatska, odnosno istočna i zapadna varijanta toga zajedničkog jezika. Drugi lingvistički apsurd u toj vukovskoj i ilirskoj koncepciji jeste koncept preuzimanja tzv. južnoga narječja kao osnovice književnog jezika. To Vukovo „južno narječje“ bilo je upravo

„narječje“ središnjega prostora toga jezika, čiji su se strukturni jezički temelji proglasili kao osnove zajedničkog jezika Srba i Hrvata (prema Bečkom književnom dogovoru prvobitno i Slovenaca). To južno narječje je unutarsistemski i „gramatički“ ustvari bilo ustrojeno na istočnohercegovačkoj dijalekatskoj osnovi, na osnovi novoštokavskih ijekavskih govora, čija je glavnina na prostoru Bosne i Hercgovine i manjega dijela zapadne Crne Gore. Dakle, sa središnjega prostora, sa prostora istočne Bosne i Hercegovine i zapadne Crne Gore, koji su u standardnojezičkom smislu proglašavani periferijama na kojima se krajnje varijante „ukrštaju“.

To se posebno odnosilo na izrazito nenaučnu tezu o ukrštanja varijanata srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika u Bosni i Hercegovini (sedamdesetih godina XX vijeka naročito aktueliziranu i politički forsiranu). Po toj tezi Bosna i Hercegovina suštinski nije mogla imati nikakav svoj matični i autohtoni jezički izraz, mada historija govori sasvim suprotno; da ona taj svoj izraz itekako baštini u govornom i u pisanom smislu, još od ranoga srednjega vijeka naovamo. Stara Jugoslavija, a potom i nova Titova Jugoslavija, vrijeme su procvata toga zajedničkog jezika i razvoja književnosti na tome jeziku, pa i svih drugih kulturnih vidova komunikacije pomoću njega. Taj jezik je imao podršku i vrlo razvijenoga slavističkoga ogranka serbokroatistike kao naučne discipline koja proučava i normira taj jezik, a sve to, opet, uz snažnu i dosljednu podršku države Jugoslavije, posebno Titove Jugoslavije. Međutim, od samih svojih standardnojezičkih i književnojezičkih početaka taj jezik prati naučno neprihvatljiva koncepcija preovladavanja i gospodarenja dvovarijantnosti u njemu, koja nije bila primarno jezička dvovarijantnost, već je primarno bila (dvo)nacionalna „dvovarijantnost“. O vremenu toga jezika sa ove historijske distance naučno se može govoriti kao o vremenu izrazite i krajnje tendenciozne jezičke hegemonije jednih naroda i kultura nad drugim narodima i kulturama, a tako i nad drugim jezičkim tradicijama tih podređenih kultura. Mada se to na poseban način odnosi i na crnogorsku jezičku tradiciju i crnogorski jezik, ta hegemonija najizrazitije i najradikalnije se ogleda u odnosu prema Bosni i Hercegovini kao prepoznatljivom kulturnohistorijskom i državnom prostoru i prema tradiciji bosanskoga govornog i pisanog jezika od X vijeka pa do našeg vremena.

Ta više nego stogodišnja koncepcija srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika imala je i svoje određene pozitivne strane, čija velika dostignuća se naročito ogledaju u svjetski priznatoj književnosti na tome jeziku. Ali je njeno izrazito i dosljedno svojstvo bilo prešutkivanje, pa i potpuno negiranje i omalovažavanje, onih historijskih zakonomjernosti i vrednota koje je Bosna i Hercegovina kao matični prostor imala, posebno u jeziku, a korijeni takvog odnosa najčešće su bili u totalnom nepoznavanju tih vrijednosti. Ne samo da je

odbačen i apsolutno negiran naziv bosanski jezik nego je negiran i zapostavljan i sam jezički milje na koji se taj naziv historijski neprekinuto odnosio. Bezbroj primjera je i općepoznatih u nauci argumenata za ovu tvrdnju, koja je sa naučnog aspekta već prihvaćena aksiomski. Samo jedan primjer mimogredom i odoka uzet: poznati Pravopis srskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika iz 1960. godine, štampan ćirilički („Matica srpska", Novi Sad) i latinički („Matica hrvatska", Zagreb), gdje između ostalog, za njegovo školsko izdanje stoji objašnjenje: „za upotrebu u školama odobrili i preporučili savjeti za prosvjetu NRH, NRS, NRBiH i NRCG", bio je urađen i potpisan „prema zaključcima Pravopisne komisije" perima ni manje ni više 11 vrhunskih autoriteta i „reprezentativaca" toga jezika, u sastavu (zbog broja 11 fudbalski rečeno i intonirano) : „Dr Radomir Aleksić, Dr Aleksandar Belić, Miloš Hadžić, Dr Josip Hamm, Dr Mate Hraste, Dr Ljudevit Jonke, Radovan Lalić, Slavko Pavešić, Pavle Rogić, Dr Mihailo Stevanović, Dr Jovan Vuković". Imena i prezimena dostojna svakoga poštovanja, zaslužni i znani naučnici, filolozi, lingvisti, vrhunski profesori univerziteta, akademici. Među njima su i moji istinski uvaženi profesori koji su me mnogo čemu dobrome i istinitome iz ove naše filološke nauke naučili i usmjerili. Ali mnogo godina kasnije u takvoj koncepciji jezika i njenim naučnim i stručnim rješenjima koja su potpisali naši profesori otkriva se mnogo praznina i mnogo nenaučnoga u pristupu i tumačenju jezičkih pojava sa širih naših prostora. Otkriva se i jedan izrazito naglašen odnos negiranja, zapostavljanja i nepoznavanja bosanske jezičke tradicije, jednoga gotovo diletantizma u tome nepoznavanju. Ali taj „diletantizam" ne potiče iz umnih i znanih glava naših profesora, već iz čitave jedne tendenciozne i problematične koncepcije jezika koja je forsirala krajnje periferijske dijelove toga jezika prostorno shvaćenoga primjereno toj koncepciji, a u stvari forsirala srpsku i hrvatsku jezičku i kulturnu tradiciju, valjda smatrajući da jedino one postoje, a potpuno zanemarivala bosansku tradiciju, pa i crnogorsku, one tradicije koje bi po takvoj koncepciji valjda bile „izmišljene" i „nepostojeće". Ista takva koncepcija primijenjena je i u šestotomnom Rječniku srpskohrvatskoga / hrvatskosrpskoga književnog jezika, inače značajnom i vrijednom leksikografskom djelu, ali djelu koje čitavu bosansku pisanu i književnu tradiciju svodi na svega šest pisaca i na jednu zbirku narodnih epskih pjesama, što iznosi čitavih 3% od cjelokupnoga srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog leksičkog fonda predstavljenog u tom djelu kad je riječ o samim izvorima odnosno leksičkim potvrdama.

To vrijeme, u kojem se bosanska jezička tradicija i svijest o bosanskom jeziku razvijaju, bolje reći prigušuju, pod kapom srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika i vještački, površno i izrazito politizirano proglašavaju prostorom ukrštanja varijanata toga jezika, dakle prostorom koji „uvozi jezik" sa istoka ili zapada jer, tobože, svoga jezika

nema, ostavilo je najdubljega traga u vidu izrazitoga raskoraka i procijepa i u samoj svijesti o bosanskom jeziku kod njegovih izvornih govornika. Hegemonija varijanata toga zajedničkog jezika u Bosni i Hercegovini u toku, praktički, čitavoga XX vijeka donosi poražavajuće rezultate u smislu elementarne i bezobzirne jezičke diskriminacije, prevladavajuće i lingvistički neznalačke arogancije, ničim izazvanoga i argumentiranoga omalovažavanja i asimilacije u odnosu na tradiciju bosanskog jezika. Sve to bilo je, naravno, u sklopu poznate i ideološko-politički duboko motivirane teze negiranja Bosne i Hercegovine kao kulturnoga i autentičnoga historijskoga prostora sa vrlo starom državnom tradicijom. To je bilo vrijeme svojatanja i prekrajanja po pravilima viševjekovne borbe i otimanja tih velikodržavnih i nacionalističkih koncepcija sa istoka i sa zapada oko Bosne i Hercegovine i pokušaja nasilnih prekrajanje i zakidanja njenih granica, odnosno nasilnoga komadanja njenoga cjelovitoga prostora po principu „pola tebi – pola meni“ između Srbije i Hrvatske. Toj nakaradnoj i u suštini mračnoj i nazadnjačkoj i primitivnoj tezi služila je, na žalost, dobrim dijelom i ova i ovako koncipirana teza jezičkog zajedništva ostvarivana pod izrazitom dominacijom srpske i hrvatske jezičke tradicije, od kojih iz Bosne ni jednu ni drugu nikada i niko nije negirao niti svojatao.

U našem slučaju ova koncepcija izdubila je duboke ponore u načinu mišljenja i u svijesti o svome jeziku samoga govornika bosanskog jezika. Zapravo, ovakva koncepcija, pod parolom jezičkog zajedništva i jednoobraznosti, toga govornika je polahko ali sigurno dovodila u ćor-sokak njegove vlastite svijesti o sebi i o svome kulturnom biću. Ona mu je negirala jezik u ime tobožnjeg jezičkog zajedništva. A ovaj govornik je žrtvovao i svoju, kakvu-takvu svijest o vlastitom jeziku, u ime tog zajedništva, u ime te sloge i u ime „bratstva i jedinstva među narodima“. To bratstvo i jedinstvo nije parola već je to istinska težnja naroda sa ovih prostora. Ali je ona parola tek tada kad se kulturnom i jezičkom hegemonijom zagovara i brani to jedinstvo, a oni koji se tom i takvom „jedinstvu“ suprotstavljaju, u vrijeme dviju Jugoslavija, naročito Titove Jugoslavije, ideološki bivaju proglašavani neprijateljima te, u biti toliko plemenite i ljudske, ideje bratstva i jedinstva. Tako je jezička nesloboda i asimilacija izvornoga govornika bosanskog jezika više od jednoga vijeka određivala njegovu komunikaciju i uopće postojanje i kulturni i građanski njegov integritet, a da taj govornik toga više gotovo da nije bio ni svjestan. Jezička asimilacija pod okriljem zajedničkog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika bila je toliko snažna da je do dana današnjega ostavila najdublje nedoumice, neznanja i komplekse u načinu razmišljanja historijskoga nosioca bosanskog jezika i u njegovom odnosu prema tom svome jeziku.

Kad se u vrijeme trajanja toga zajedničkog jezika, već početkom druge polovine XX vijeka, počela oglašavati i

nailaziti na oštru društvenu, ideološku i političku kritiku i medijsko gonjenje ideja o „bosanskom duhu u književnosti“, uz dodatno pitanje „šta je to?“, otpočinjali su, još uvijek vrlo slabo, stidljivo i sporadično, drukčiji tonovi i glasovi i načini razmišljanja koji su se već kretali putevima oslobađanja misli i mišljenja o vlastitom identitetu i zbacivanja sa sebe hipoteza drugih o nama, uglavnom hegemonističkih, negatorskih i asimilatorskih, kakav je bio izraziti slučaj sa odnosom prema bosanskoj jezičkoj tradiciji i njenoj dubokoj historijskoj utemeljenosti. Ali tragovi u vidu ponovnoga buđenja zaspale ili usporene svijesti o bosanskom jeziku i njegovom postojanju u govorniku toga jezika, koji je vaspitavan kao govornik srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika, ostali su duboki. To su u stvari duboki ožiljci iz vremena kad je právo na sebe i vlastiti identitet bilo uobličavano u različite forme zajedništva, ali zajedništva koje je jedne činilo „priznatim“ i nadređenim, a druge „nepriznatim“ i podređenim, tačnije prešutno negiranim i asimiliranim. Poznato je da jezičke asimilacije i inače najdublje i najpogubnije djeluju protiv svijesti o vlastitim identitetu i da inercijski i nakon prestanka neposrednih asimilacijskih procesa, pritisaka i djelovanja još dugo nakon tih djelovanja traju u svijesti onih koji su toj asimilaciji bili izloženi. Oni u toj svijesti traju do takvih granica čak da je asimilirani više nisu ni doživljavali kao asimilaciju i da ih je nakon toga bivalo izuzetno teško uvjeriti u to da se zaista radilo o asimilaciji i da su upravo oni bili žrtve te i takve jezičke, a u stvari kulturne i nacionalne, asimilacije. Problem je, pak, dodatni i u tome što mnogi pokušaji naučno utemeljenih otrežnjavanja toga našeg čovjeka na putu do spoznaja da je on u prošlosti bio podvrgnut takvim kulturno-jezičkim omalovažavajućim tendencijama nailaze na nevjerovatno tvrd orah odbijanja i odbacivanja. Povodom naučnog ukazivanja na te istine, u načinu mišljenja i reagiranja kod toga našeg čovjeka vrlo često otkrivamo njegovu začuđujuće tvrdokornu nespremnost da to shvati, zapravo odbojnost i žestoko suprotstavljanje tim istinama. U pitanju je tvrdoglavo ostajanje pri tome da je on „čitav život učio“ da je to „taj i taj“ jezik, a ne „ovaj i onaj“ jezik, pogotovu ne „onaj ili ovaj“ „njegov“ jezik, koji je, eto, neko, iz nekih svojih „sumnjivih“ razloga, sada „izmislio“ i sada ga takvog, „izmišljenog“, nameće. Ne vraća mu taj njegov tobožnji jezik u smislu njegovog historijskoga prava na sebe i svoju tradiciju, već mu ga, po našinu mišljenja toga našeg čovjeka, „po stare dane“ njegove, nameće, natura, čime ga vrijeđa, vrši na njega „politički“, čak i „nacionalistički“ pritisak, itd., itd.

Radi se, nažalost, o takvim refleksima i reakcijama našeg izvornoga govornika na sve to u vezi sa razotkrivanjem ovih istina i prava na svoju kulturu. Ne svi, ali dobar dio njih upravo tako reagira, time otkrivajući i svoj niski nivo kulturne samosvijesti i svijesti o maternjem bosanskom jeziku, koja je glavni element te kulturne samosvijesti. A kad biste tom istome čovjeku, govorniku bosanskog jezika, koji se još „ne miri“ sa tim svojim historijskim imenom jezika, niti uopće sa tom „novom“ istinom da eto i on, kao i svi drugi okolni, napokon ima svoj jezik,

koji nije niotkud i niotkog uzeo, primao, posuđivao, uzajmljivao, već da je njegov vlastiti kojim on i govori, i misli, i pamti, samo što ga doskoro nije bio ni svjestan, a koji je prepun značenjskih nijansi koje mogu istinski razumjeti, i doživjeti, i osjetiti samo njegovi izvorni govornici, kad biste tome jezički nesvjesnom čovjeku ili jezički nedovoljno svjesnome rekli da on tom svojom distancom prema toj historijskoj istini o bosanskom jezičkom identitetu u stvari negira i svoj bosanski identitet i time tvrdi da uopće i nije Bosanac, njegova reakcija na to bila bi sasvim suprotna. On bi se naogušio i čudom se čudio otkuda uopće takva pomisao da on to nije kad je on to, kad je njegova zemlja Bosna, i samo Bosna, i da druge zemlje izvan Bosne on nema niti hoće da je ima, u stilu onoga vulgarnoga bosanskoga: „(Gre)bem ti zemlju koja Bosne nema“, izreke za koju on sigurno zna, ali, eto, nije ni svjestan toga da se ona jedino u Bosni i jedino pod okriljem bosanskog jezika može razumjeti sa svim svojim „dubinskim“ značenjima.

7. **Vjerska i nacionalna svijest kod Bošnjaka i njihov odraz na jezičku svijest**

Poznate specifične okolnosti formiranja i razvoja bosanskog odnosno bošnjačkog etnosa, utemeljenoga prvotnim kontinuitetom predslavenskoga balkanskog supstrata, čije je osnovno obilježje ilirsko-tračka simbioza sa srednjevjekovnim bogumilskim učenjem u Bosni i Crkvom bosanskom, a potom masovna islamizacija prije svega toga bogumilskog etnosa, na svoj poseban način određuju taj autohtoni bosanski etnos. Sve do XIX vijeka on je u procesu prednacionalnog formiranja, jednako onako kako je i njegov bosanski jezik za sve to vrijeme do XIX stoljeća prolazio svoje predstandardizacijske faze razvitka. Međutim, to njegovo formiranje bilo je također u znaku jednog izrazitog raskoraka. Riječ je o raskoraku između vjerske i nacionalne svijesti, tačnije o nedefiniranom odnosu između te dvije svijesti, a onda svakako i o nedefiniranom odnosu toga nejasnoga međuodnosa i prema samoj jezičkoj pripadnosti i bosanskom jezičkom identitetu. Taj bosanski etnos, vezan za prostor Bosne i Hercegovine, pa i istočnije i jugoistočnije za prostor južne Srbije i sjeverne i sjeverozapadne Crne Gore, tačnije Sandžaka, bio je uvijek prepoznatljiv i identificiran. Unatoč njegovom starom porijeklu i drevnoj vezanosti baš za ovaj prostor, on je bio prepoznatljiv i identificiran prije svega po svome vjerskom obilježju. On je različito „nazivan“ odnosno imenovan, jer su ga najčešće drugi „nazivali“; muhamedancima,

muhamedovcima, muslimanima, a onda i „Srbima turskog zakona“, pa čak i „Turcima“, dok su oni sebe nazivali pretežno muslimanima (u vjerskom smislu) i Bošnjacima, uglavnom u teritorijalnom, prostornome smislu (kakav je slučaj uveliko bio i sa pripadnicima druge dvije konfesije, dok uticaji na njih iz Srbije i Hrvatske nisu dobijali sve izraženija nacionalna, u smislu nacionalnog naziva i nacionalne svijesti, a manje konfesiona obilježja, mada su im i ova druga, na planu distinkcije pravoslavlje: katoličanstvo, također bila u osnovi, u temeljima).

Svi ti „smislovi“, međutim, dočekali su XIX stoljeće među sobom izmiješani, različito intonirani, neshvaćeni, nejasni, nestabilizirani, izmanipulirani, ispolitizirani, ideologizirani itd., ali također i sa prilično nejasnim odnosom prema vlastitoj jezičkoj tradiciji, s jedne strane, i prema jezičkom zajedništvu, sa druge strane, naročito aktuelnom i prestižnom upravo od početka XIX stoljeća. Zvanično ukidanje i samoga naziva bosanski jezik u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austro-Ugarske ipak je posredno značilo i priznavanje te jezičke tradicije, jer se Bošnjacima odnosno „muhamedancima“ ostavljalo da oni mogu upotrebljavati svoj izvorni bosanski naziv za svoj naslijeđeni bosanski jezik. Na žalost, to je značilo i utapanje te bosanske jezičke tradicije u širu srpskohrvatsku/hrvatskosrpsku jezičku koncepciju i njeno gubljenje unutar tih širih jezičkih okvira zajedništva i, naravno, njeno potiskivanje, zanemarivanje i marginaliziranje.

Veći problem od tog jezičkoga pitanja, međutim, bilo je nedefiniranje i nejasnoća u vezi sa odnosom etničkoga porijekla bošnjačkog naroda i njegove vjerske pripadnosti. Političke i društvene okolnosti druge polovine XIX vijeka, u vrijeme snažnih pritisaka iz državnih i nacionalnih matica Srbije i Hrvatske na dijelove svojih etnosa i naroda u Bosni i Hercegovini, bošnjački odnosno muslimanski etnos držale su u jednom posebnome stanju etničkoga vakuuma. Taj etnos je, naime, uporno i tendenciozno bio proglašavan vjerskom grupom, a po kriteriju uglavnom nacionalnog mitološkoga porijekla svojatan na srpsku ili hrvatsku stranu, što se sve dešavalo u vrijeme stare Jugoslavije, a i u prvo vrijeme Titove Jugoslavije. Tako je išlo sve do posljeratnoga „opredjeljivanja“ muslimana odnosno Bošnjaka za neku od „priznatih“ nacija, pri čemu se u smislu njihovog izjašnjavanja pojavljuje neutralna odrednica „neopredijeljen“. Ta odrednica je, osim svoje tendencioznosti od strane države i vladajuće ideologije i ideologiziranih institucija toga vremena, predstavljala i specifičan refleks ne samo vjerske već dijelom i nacionalne polusvijesti kod Bošnjaka. Polusvijesti, ako ni u čemu, za Bošnjake vrlo jasne bar u tome da su oni svjesni toga kako nisu ni Srbi ni Hrvati već su, eto, pošto im još uvijek nije priznavana nacionalnost, sami sebe zaokruživali pod rubrikom „neopredijeljen“. I sam taj odrični oblik pridjeva trpnog od glagola opredijeliti (nekoga ili se ?) (gramatički rečeno) u jezičkom smislu također je izmislio neko

drugi, ne iz „neopredijeljenoga“ etničkog miljea, već iz krugova dušebrižnika i ideologa izvan toga miljea, možda prešutno podržanih od nekih komunističkih autoriteta ili institucija i same „bosanskomuslimanske provenijencije“. A upravo ta „neopredijeljenost“ bila je u stvari nesvjestan refleks i svojevrstan znak da se u svijesti bošnjačkoga čovjeka, po vjeri muslimana, budi i nešto drugo osim njegove, formirane i potpuno određene i jasne, svijesti o tome da je musliman.

Nakon te posljeratne faze „neopredijeljenosti“ dolaze i velike Titove zasluge za prepoznavanje i „priznavanje“ posebnoga bosanskomuslimanskoga etnosa i naroda, tako da se negdje od šezdesetih godina dvadesetoga vijeka nagovještava i pojavljuje etnička odrednica musliman, najprije malim početnim, ali zatim i velikim početnim slovom. To je već značilo da se pod tom odrednicom ne podrazumijeva vjerska pripadnost nego i nacionalna pripadnost, pri čemu su vjera i etnos bili sjedinjeni u jednome zajedničkom nazivu, koji je etimološki i značenjski ipak i dalje bio vjerskoga karaktera. Za čitavo to vrijeme bosanska jezička tradicija razvijala se pod okriljem i imenom zajedničkog srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika. Muslimani kao narod u Bosni i Hercegovini imali su priznatu, mada još nedovoljno definiranu, nacionalnost. Ali je njihova jezička pripadnost širem zajedničkom jeziku i dalje značila da taj narod nema svoga vlastitog jezika i da ga naziva drugim i drukčijim, a ne svojim, već ipak tuđim etničko-nacionalnim odrednicama, ma koliko one historijski i etnički bile bliske „muslimanskom etnosu“, što je u Bosni i Hercegovini i naglašenoga karaktera, jer se tu vijekovima živjelo izmiješano i zajedno. Što se tiče samoga naziva naroda pojavljuje se i naziv Bosanski muslimani, ili Bosanski Muslimani, što je opet oslikavalo lutanja i inercijske nesigurnosti kad je riječ o definiranju matičnoga naroda u Bosni i Hercegovini. Za sve to vrijeme tih i takvih lutanja i traganja i za vlastitim nominacijskim identitetom, koji bi napokon definirao i sam odnos toga identiteta prema vjerskome identitetu, ni sami Bošnjaci odnosno Muslimani nisu bili dovoljno politički, ideološki, naučno, kulturno, institucionalno itd. spremni, vični i osposobljeni da bi sami znatnije uticali i na preciznije definiranje svoga identiteta. U tome njihovom lutanju poseban element nesporazuma i nerazumijevanja predstavljao je upravo jezički identitet i njegovo nedovoljno definiranje. Nejasnoće u odnosima između vjerskog i nacionalnog i nejasnoće u odnosima ovoga prvog odnosa prema jezičkom identitetu bile su npr. i nominacijski iskazivane jednom vrlo nespretnom i netačnom sintagmom „Muslimani srpskohrvatskog jezika“ (npr. Salem Ćerić i njegova knjiga istoga naslova), formulacijom koja je u stvari u sebi krila svu apsurdnost, nedorečenost i tendencioznost u poimanju ovih odnosa. To je praktički bila ne samo najapsurdnija već i najnakaradnija i najrogobatnija formulacija, konstruirani naziv za čitav jedan historijski etnički i jezički kontinuitet i identitet.

Ta formulacija zapravo je značila da Bošnjaci „nisu narod“, jer riječ musliman je vrlo široka i označava pripadnika islamske vjere u čitavom svijet. Značila je i to da oni nemaju ni svoga jezika, već se služe i govore jezikom drugih etnosa i naroda, zapravo jezikom Srba i Hrvata, tj. srspkohrvatskim/ hrvatskosrpskim jezikom.

Tek devedesetih godina XX stoljeća, kad su se spominjane sile hegemonije i prevlasti iz Srbije i Hrvatske ustremile na Bosnu i Hercegovinu da je napokon satru sa historijske i zemljopisne karte, tek tada su Bošnjaci i sami napokon glasno i jasno definirali i rekli ko su, kako se zovu, i kojim jezikom govore, tako da je prvi put u njihovoj historiji to viševjekovno lutanje, pa i lutanje u vlastitoj nacionalnoj i jezičkoj svijesti, reklo bi se, završeno. Reklo bi se, izišlo se „na pravi put“, kako reče pjesnik, jer su prvi put u svojoj historiji sami Bošnjaci u svojoj državi Bosni i Hercegovini, na prvoj liniji njene odbrane, početkom svih tragičnih zbivanja koja su potom uslijedila, organizirano, unutar patriotskih bosanskih političkih, državnih pa i kulturnih institucija i struktura odredili i svoj odnos prema samima sebi. Po prvi put u svojoj historiji nisu dopustili da ih drugi nazivaju imenima koja bi tim drugima iz raznih razloga odgovarala, niti da im nameću i svoje nominacije jezika i da ga neuko i zlonamjerno nazivaju onako kako ga nazivaju i onako kako misle da bi ga trebalo nazivati.

Sva ta historijska mukotrpna zbivanja i spoznavanja, i ona starija i ona novija, prelamala su se na jedan poseban način u svijesti izvornoga govornika bosanskog jezika. Ta svijest duboko je ukorijenjena u vjersku islamsku svijet, koja je i osnovno obilježje duhovnosti toga etnosa. Ali je valjalo preći težak put od vjerske do etničko-nacionalne spoznaje o sebi i to je kod bošnjačkog čovjeka išlo vrlo teško i vrlo sporo. Da ne govorimo o sporosti (a o tome ovdje najviše i govorimo) formiranja jezičke svijesti kod toga čovjeka, sa kojom je također išlo vrlo teško i sporo, zapravo još teže i još sporije. Spomenuti historijski faktori određivali su većim dijelom tu tegobnost i sporost u poimanju i spoznavanju samoga sebe „od strane“ toga izvornoga govornika bosanskog jezika. U tome spoznavanju sebe budila se i neminovna potreba i linija spoznavanja i svoga jezičkog identiteta, bez kojega nema ni nacionalnog ni uopće kulturnog identiteta, a i ta svijest da jednog bez drugoga nema kod govornika bosanskog jezika sporo je i teško nadolazila. Ali ta i takva naša historija, na žalost, u svijesti tog našeg čovjeka i danas ostavlja duboke ožiljke u vidu inercijskih nedoumica, kolebanja, lutanja, koja još dugo, nakon spomenutih pomaka i napretka u znanjima i spoznajama, opterećuju svijest toga govornika. Taj izvorni govornik bosanskog jezika, potpuno svjestan toga da je njegova vjerska pripadnost islamska, muslimanska (naravno, pod uvjetom da je vjernik), uveliko je već i svjestan toga da mu je nacionalna pripadnost bošnjačka (bez obaveze da je vjernik, tj. bez obzira na to da li je vjernik ili nije). Ali se tu i dalje javljaju neshvatanja, nesporazumi, nedouimice, neznanja, predrasude, kompleksi.

Vjerska pripadnost i vjerska svijest, naime, odveć kruto i obavezno se istura kao prvo obilježje duhovnosti izvornoga govornika bosanskog jezika, pri čemu se ponovo miješaju oni elementi duhovnosti koji su se i inače miješali i jedni drugima protivurječili i u samim historijskim procesima formiranja bošnjačkog naroda. Primarna pripadnost vjeri i apsolutiziranje te pripadnosti, pogotovu kad je riječ o internacionalnosti i raširenosti islama kao svjetske religije, na svoj način razvodnjava i relativizira svijest našeg čovjeka o pripadosti jednome malome narodu čija je osnovna historijska i savremena odrednica Bosna. Isto tako ta apsolutizirana vjerska svijest, koja, uostalom, svoje uzroke i korijene ne može imati u izvornom islamu, a pogotovu ne u Kur'anu, na svoj način relativizira i razvodnjava samu jezičku svijest, je sistemom spojenih posuda vezana upravo za etničku i nacionalnu, a ne za vjersku svijet.

8. **Bošnjačka književnost i bosanski književni jezik – raskoraci u poimanju i odraz na jezičku svijest**

Pisani jezik na prostoru Bosne od srednjeg vijeka naovamo, kako smo već rekli, ima svoj neprekinuti razvoj. Vrlo rano, čak i u srednjevjekovno doba, kad je riječ o nekim lapidarnim natpisima, taj jezik otkriva i svoja književno-estetska i književno-filozofska obilježja. To znači da i sam razvoj bosanskoga književnog (literarnog) jezika predstavlja predmet posebnoga naučnoga proučavanja i tumačenja, što se danas u bosnistici intenzivno i dešava. I sama spomenuta krajišnička pisma čuvaju kontinuitet upotrebe pisanoga bosanskog jezika, a na ponekim mjestima u tim pismima provijavaju i maniri književnoga govorenja. To, opet, znači da književno stvaralaštvo u osmansko doba nije sasvim zamiralo kad je riječ i o samom bosanskom jeziku. A onda dolazi faza kad naši ljudi, izvorni govornici bosanskog jezika, oboružani znanjem orijentalnih jezika, pišu svoja naučna, a pogotivu književna, djela na nekom od tih jezika, uključujući se tako u nauku i književnost na tim jezicima i pripadajući, naravno, toj široj nauci i književnosti. Ta jezička distanca jeste bila distanca u odnosu na domaći jezik, ali ona nije bila distanca u odnosu na književno stvaranje. Zato ne može biti riječi o zamiranju književnog stvaralaštva u Bosni u osmansko doba, već naprotiv, to stvaralaštvo se razvijalo, usavršavalo pa i cvjetalo i davalo svoje velike, posebno umjetničke književne rezultate. Ta okolnost da se pisalo na turskom, arapskom i perzijskom jeziku, sve do najnovijega vremena našu serbokroatističku nauku i nauku o jugoslavenskim književnostima na tome jeziku navodila je na jedan izrazito nenaučan i ideologiziran pristup. To je opet „pristup“ negiranja, zapravo odbacivanja i prešutkivanja te književnosti i konstruiranja lažne slike o tome da bošnjački stvaraoci u to vrijeme šute, da se ništa značajnije u osmansko doba nije dešavalo u sferi duhovnog i umjetničkog stvaralaštva, kako to jednom prilikom nespretno i ishitreno, i također ideološki obojeno, reče, neosporno veliki bosanski i svjetski pisac, Ivo Andrić.

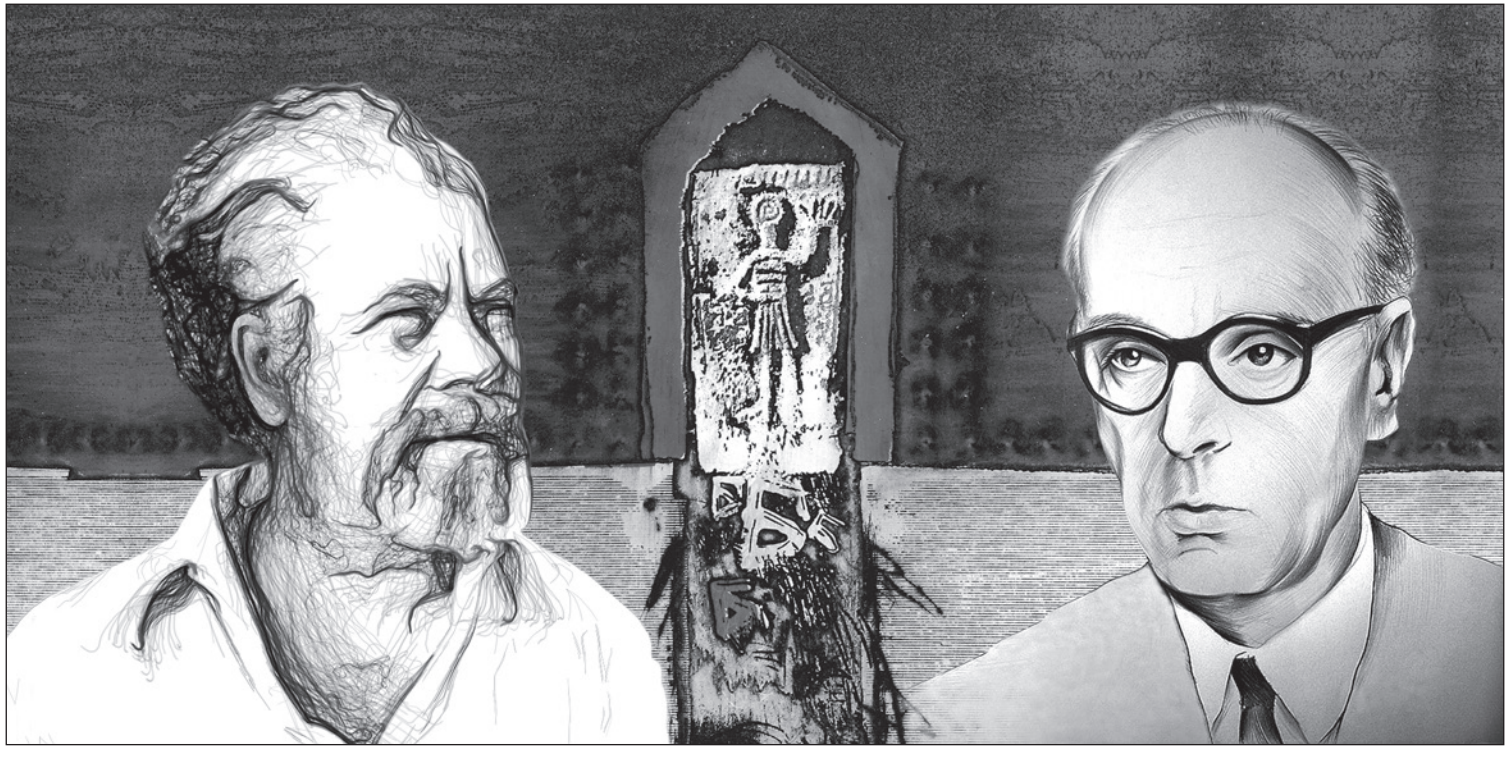
U to isto vrijeme razvoja književnosti na prostoru Bosne, pa i na drugim prostorima Osmanskog carstva u kojoj su naši pjesnici na jednom od orijentalnih jezika dostizali vrlo visoke umjetničke domete, razvija se i, usmenim putem, širi i prenosi dobro nam poznata usmena književnost u bošnjačkom kulturnom krugu, unutar koje naročito bosanske balade i lirske pjesme, sevdalinke, dostižu izuzetno visoke poetske domete. To su sve dometi na autentičnom bosanskom jeziku, onome jeziku koji je do tada, pa još i u to vrijeme, prolazio faze intenzivnih interferencija sa orijentalnim jezicima (na pisanom, ali i na govornom planu). Taj jezik je u sebi nasljeđivao predsrednjevjekovni balkanski leksički supstrat, ilirsko-trački prije svega, čije je obilježje također bilo slojevitost u duhu predslavenskih interferencija među starinačkim jezicima na Balkanu. Tek organiziranim djelovanjem institucija u vrijeme Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini, u poznatoj i u to vrijeme na Balkanu raširenoj djelatnosti sakupljanja narodnih umotvorina, počinju se bilježiti i bošnjačke narodne umotvorine, koje naučnom svijetu po prvi put otkrivaju svoju autentičnu ljepotu i svoje visoke književne domete. Pri tome se otkriva i naučnom svijetu prezentira i bogata usmena epika, narodna pripovijetka i svi drugi književni oblici narodnog stvaralaštva, među kojima npr. sandžački ep Ženidba Smailagić Meha predstavlja ne samo po obimu najveći već i uopće po literarnom dometu najveći južnoslavenski ep. Takvo jedno književno nasljeđe dugo vremena zapravo držano je u nekoj vrsti „ilegale“ nametnute izvana. Za njega se nije znalo, u odnosu na njega ispoljavale su se mnoge balkanske frustracije i kompleksi, pogotovu kad je riječ o dubokome osmanskome kompleksu i nacionalromantičarskoj odbojnosti prema svemu što je „tursko“ i muslimansko. Ali ta književnost ostala je gotovo nepoznata sve do kraja XIX vijeka dobrim dijelom i zbog pasivnosti i neefikasnosti muslimanskih vjerskih i kulturnih institucija da je na adekvatan način, onako kako ona to svojim kvalitetima zaslužuje, i afirmiraju.

Taj osmansko-muslimanski kompleks, koji je prije svega djelovao izvan matičnoga bosanskoga književnoga kruga na taj krug, ali i unutar njega, ostavljao je posljedice u vidu neke vrste distance našeg čovjeka prema vlastitoj književnosti, dugo vremena njemu nepoznatoj i dugo vremena smatranoj „nepostojećom“. Više je nego poznato da su se razvijale, afirmirale i forsirale samo one književnosti koje su bile „domaće“, a ne „turske porobljivačke“, i koje nisu imale vezu sa orijentalnim književnostima i jezicima niti sa matičnim islamskih duhovnim, pa dobrim dijelom i uopće etničkim, miljeom u Bosni, miljeom koji se pokušavao predstavljati kao „strani“ i kao nesvojstven toj istoj Bosni. Mogu li se upravo tu traziti i začeci te nesretne distance govornika bosanskog jezika prema vlastitoj književnosti na tome jeziku, to bi neka konkretnija buduća istraživanja mogla pokazati i razjasniti. Prvi bosankomuslimanski pisci na svome maternjem jeziku i latiničkom pismu, osim

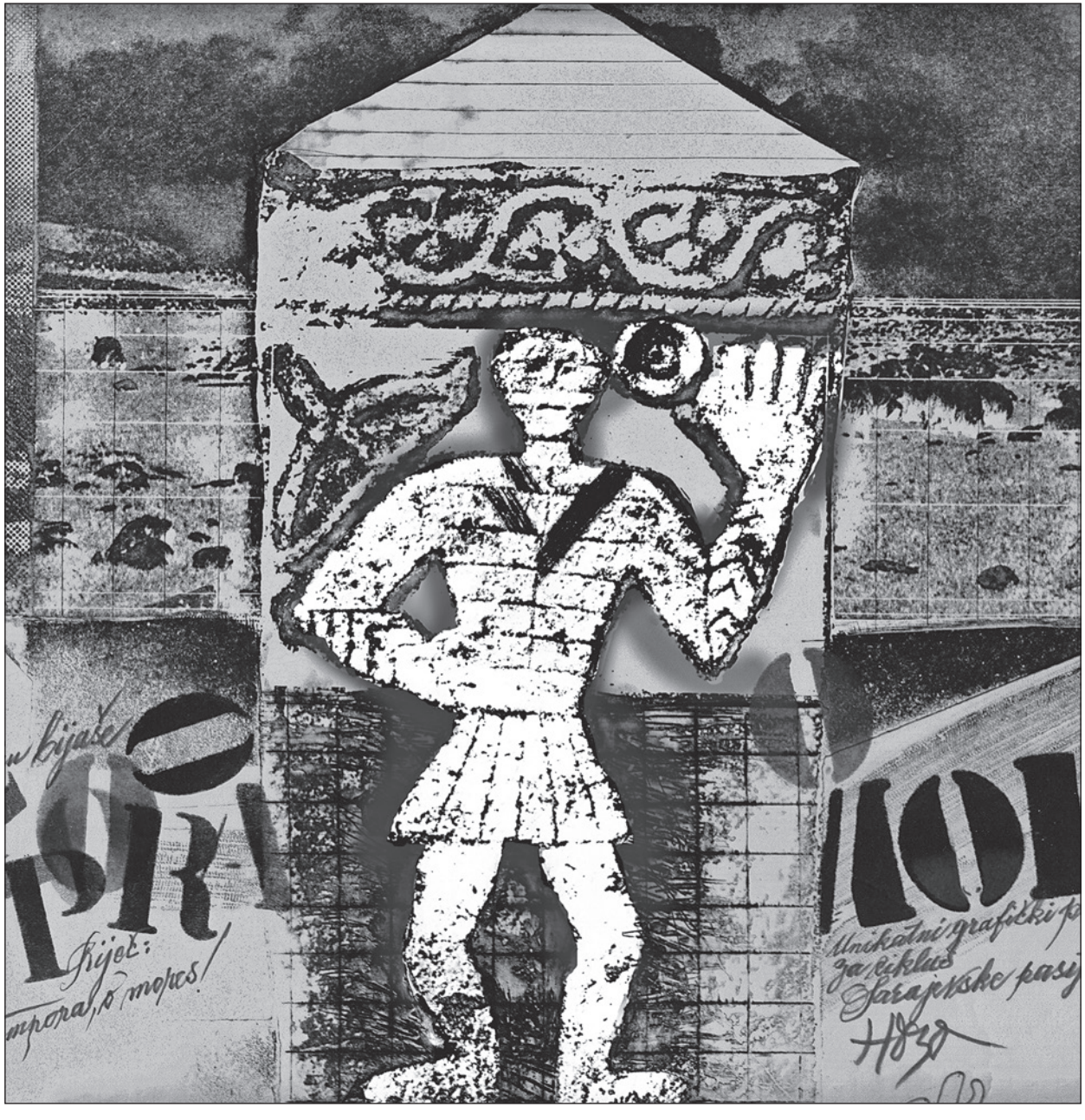
nekih rijetkih izuzetaka iz vremena s kraja osmanske vladavine, pojavljuju se u austrugarsko doba i od tada se počinje razvijati književnost na bosanskom jeziku u savremenijem smislu riječi. Ta književnost praktički traje kroz čitav XX vijek i to je vrijeme kad ona daje i svoje do sada najznačajnije rezultate, pri čemu se i sam bosanski književni jezik razvija, ali sve to, naravno, pod nazivom i pod okriljem srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika. Taj moment postojanja i razvoja vlastite moderne književnosti i moment da je ta književnost spadala u književnost na jeziku neimenovanom njegovim historijskim imenom odnosno bosanskim njegovim matičnim prostorom, morala je posredno i na svoj način igrati i neku vrstu distancirajuće i destruktivne uloge kad je riječ o razvoju i same svijesti izvornoga govornika bosanskog jezika o njegovom književnom jeziku, kao najvišem izražajnom i estetskom stupnju svakog jezika. Jer književni jezik je stvaralački jezik koji na najbolji način potvrđuje svojstvo historičnosti samoga jezika u smislu njegove govorne podloge i jezik koji ide putem svojih književnoestetskih transformacija i stalnoga usavršavanja.

Uporedo sa konceptom jezičkog zajedništva, onako kako je on prethodno u tekstu objašnjen, išao je i odnos nauke i,prije svega, škole, prema bosanskomuslimanskoj književnosti u cjelini, koja se tendenciozno nazivala i „muslimanskom“, uz svjesno izostavljanje njene obavezne bosanske odrednice. Naime, ta književnost se od vremena stare Jugoslavije, naročito u vrijeme Titove Jugoslavije, posebno prvih decenija nakon Oslobođenja, držala u nekoj vrsti „književnoga rezervata“. Na nju se gledalo sa neizgrađenom teorijskom i književnoestetskom koncepcijom u uskom vidokrugu predrasuda i neznanja o njoj i omalovažavajućeg odnosa prema njoj. I prije godine 1966., kad se pojavljuju dva najveće djela te književnosti, „Kameni spavač“ Maka Dizdara i „Derviš i smrt“ Meše Selimovića, bilo je značajnih literarnih ostvarenja, ali malo zapaženih i nepriznatih u jugoslavenskim, zapravo „srpskohrvatskim“ razmjerama i okvirima mišljenja. Nakon pojave tih djela, kad se vidjelo da se radi o vrhunskim djelima svjetske književnosti, tada se pribjegavalo drukčijoj metodologiji negiranja i manipuliranja, metodologiji svojatanja tih stvaralaca. To je bio „genijalni“ princip bacanja prašine u oči tipa da je Mak Dizdar u stvari „hrvatski“ pjesnik, a Meša Selimović „srspski“ pisac, pri čemu se manipuliralo čak i momentima iz piščevoga privatnog života (kad se radi o Selimoviću) ili tobožnjim kriterijima samoga piščevog odnosa prema svome nacionalnom identitetu (također Selimović). Taj princip svojatanja u suštini je valjda bio jezički; po kriteriju ako „nema“ bosanskog jezika, onda ni ti pisci nisu bosanski, nego se moraju svrstavati pod jednu od „varijanata“ zajedničkog jezika, hrvatsku ili srpsku. Historija svojatanja bošnjačkih pisaca od strane matičnih književnih kancelarija i raznoraznih kafansko-kuloarskih intriga i afera zbunjivala je našeg običnoga govornika

bosanskog jezika i potencijalnog čitaoca ili poznavaoca književnosti na vlastitom jeziku. Kod toga našega čovjeka tako se formirala neka vrsta protivrječne književno-jezičke svijesti da su npr. ti naši bosanski vrhunski pisci u stvari pisci šire zasnovane književnosti, pa su valjda i samim tim „širi“ i priznatiji pisci, oslobođeni „nacionalne ili regionalne stege“, bez obzira na to što su potom opet svrstani u uži nacionalni krug, hrvatski ili srpski. Književni dušebrižnici iz „varijantskih sredina“ srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika pri tome su zaboravljali da njihovo svojatanje nije išlo po tome „nadnacionalnom“ odnosno „nadvjerskom“ principu, već upravo po principu svojatanja od strane užih nacinalnih književnosti, srpske i hrvatske, a ne neke imaginarne „srpskohrvatske književnosti“, koju uostalom niko nije priznavao. Izvući pisca iz jednog, uz to njegovog matičnog nacionalnog i kulturnoga, kruga i uvući ga u drugi nacionalni i kulturni krug, u to vrijeme se takav postupak smatrao kao rezultat širih i znanijih kriterija književne identifikacije.

M. A. Akšamija, Mak Dizdar i Meša Selimović – izvućeni pisci iz matičnog nacionalnog i kulturnoga kruga i uvućeni u drugi nacionalni i kulturni krug.

Grafički list akademika Dževada Hoze iz ciklusa „Kameni Spavač".